színház-
történet

DEZSÉRY LÁSZLÓ

Egy régi kalendárium a Budai Népszínházról

Budán az első magyar tulajdonban levő és magyar nyelven játszó színház a Budai Népszínház volt. Megalakulásáig a nemzet büszkesége, a Nemzeti Színház négy német színházzal versenyzett a „két" fővárosban. A Budai Népszínház azért alakult, mert tehermentesíteni akarták a Nemzeti Színházat a népszínműtől és az operettől. És mindenekelőtt azért, mert volt rá vállalkozó, Molnár György, a neves vidéki színigazgató személyében. A Budai Népszínház egészen rövid története két szakaszra osztható: 1861-64 és 1867-7o között. Kétségtelen, hogy története egyike a legizgalmasabbaknak a magyar játékszín kialakulásában, s hatása, családfája minden irányban szétkúszik, amerre a magyar színjátszás azután fejlődött.

A színház első ismertetése és méltatása igénytelen irodalmi termékben jelent meg: egy kalendáriumban, amelyet Budán 1862-ben Bolnai és Kempelen Győző szerkesztettek, s Bagó Márton könyvnyomdájában nyomattak „Népszínházi Évkönyv naptárrésszel 1863-ra" címmel, „A budai Népszínház javára". Ezt az évkönyvet valószínűleg kevesen ismerik. Magam az egykori színház „vezetésére és segélyezésére alakult, illetve kibővített bizottmány" titkárának, Lippert Józsefnek leszármazottjától kaptam kézhez, s miután azt tapasztaltam, hogy a későbbi színháztörténeti könyvek, mint a Németh Antal-féle Színészeti Lexikon, a Schöpflin Aladár-féle Magyar Színművészeti Lexikon, a Staud Géza-féle Magyar Színészeti Bibliográfia ennek adatait nem ismerik, érdemesnek tartom, hogy írjak róla.

Az Évkönyv első cikkét Kempelen Győző írta. Kempelen a Budai Népszínház megalakulásának jelentőségét így látja: „A magyar színészet busásan fizető vendége volt a németnek Magyarország fővárosában." „Az idegen színpadokon bért fizetett magyar művészet saját házát nyithatta meg." Eddig „képviselve láttuk a színművészetet Budán, de idegenek által; szavuk nem a mi szívünkhoz szóló, érzelmeik nem minket lelkesítők".

Kempelen itt nem emlékszik vissza a budai magyar nyelvű színjátszás előzményeire. Hogy is emlékeznék, hiszen huszonöt évvel azelőtt, 1837-ben játszottak utoljára magyarul Budán, a Várszínházban.

Az a Molnár György, aki a Budai Népszín-házat kezdeményezte, a németül játszó Várszín-háznak volt kénytelen hadat üzenni. A másik budai német színházba, a Horváth-kerti „arénába", amely a későbbi Budai Színkör őse, Molnár Népszínháza a nyári idényekre sikeresen be-fészkelte magát. A Budai Népszínház a német színházak közt az első budai magyar tulajdonú színház. Az épület ott állott a Lánchíd budai hídfőjénél, az alagút előtt, a későbbi sikló alatt, azon a helyen, ahol a két világháború között a Közlekedési Minisztérium. Ormótlan, csúnya hodály volt, a leírások szerint Mátyás király egykori lovardája. Molnár György alkalmasnak találta, mert Pestről is könnyen megközelíthető, bár már az első télen kitetszett, hogy Pestről nem egykönnyen jönnek át este a polgárok. Budán pedig még sokat kellett tenni a magyar nyelv polgárjogáért. A városi tanács átengedte Molnárnak az épületet, s adott hozzá kétezer forintot - és ígéretet, hogy évenként még ezer forintot ad. Molnár és a már említett, a „Budai Népszínház vezetésére és segélyezésére alakult, illetve kibővített bizottmány" néhány hónap alatt negyvenezer forintot gyűjtött az épület felújítására. Az Évkönyv szerint „midőn a honfiúi adakozás forrása egy időre megakadt,

hogy általa az ügy ne szenvedjen, az építés ne késsék, saját szorgalmuk gyömölcsét képező vagyonukkal álltak jót az ipar embereinek a teendő fizetésekért". A férfiak, akik a gyűjtést vezették : „Áldássy Antal, Buda város alkotmányos főkapitánya, Fésüs György, Kunhegyi Kamill, Buda város volt alkotmányos tanácsnok és Lippert József ügyvéd" voltak.

Beszámol az Évkönyv arról is, hogy a Bizottmány így épült fel. Elnök: Széchenyi Ödön gróf, alelnök: Áldássy Antal, titkár: Lippert József, tagok: Dobsa Lajos, Fésüs György, Hollán Ernő, Kempelen Győző, Kunhegyi Kamill, Lévay Henrik és Molnár György.

Meglepő mindjárt, hogy Széchenyi Ödön szerepéről a színház ügye körül semmit sem hallunk a későbbi színházi és színháztörténeti lexikonokban, történetekben. Pedig 1862-ben, amikor egy évi működés után a Népszínház jövője máris kétségessé vált, ő írta a felhívást a társadalmi adakozásra. Ezt az Évkönyv is közli - érdemes olvasmány -, s maga az Évkönyv is a „budai népszínház javára" jelent meg, nyilván az ő égisze alatt. Nem valószínű, hogy arcát a későbbiek során retusálni akarták volna a Népszínház történetéből, inkább valószínű, hogy szerepe feledésbe ment. A színházakat az igazgatókról tartják nyilván .. .

Széchenyi Ödönről életrajzírás-féle is megjelent az Évkönyvben, néhányadmagával, a jelentős támogatókéval együtt. Széchenyi Ödön gróf az életrajz szerint nemcsak főúri segélyt, „nem az üdvözült atya emléke által kétszeresen fényes nevét adja csak czégül egy-egy eszmének, hanem tettlegesen, cselekvőleg vesz részt minden munkájában". Pozsonyban, 1839. január 14-én született, s éppen huszonkét éves volt, amikor a Budai Népszínház ügye mellé állt.

Az ifjú Széchenyi egész kis brosúrára való felhívást tett közzé a Népszínház érdekében. A magyar társadalomhoz, a testvérfővárosok lakóihoz fordul: „Magyarország fővárosában négy német színház mellett másfél magyar áll. Azért nevezem félnek a budai magyar színházat, mert csak felével találkoztam annak, mire színháznak, hogy fennállhasson, múlhatatlanul szüksége van." Azt írja, hogy dicséretes buzgalmat talál a színészeknél, de kevés pártolást, részvétet a közönségnél. A közönség bizonyára jobbat kíván, mint amit neki a színház nyújt, de „a jobbhoz szükséges" csak nagyobb jövedelemből állítható elő, ez pedig „tömegesebb pártolásból". „Ily szempontból tekintve az ügyet, levehetnénk a lobogót a népszínház homlokzatáról, letörölhetnénk a föliratot, mely azt mondja, hogy a hazafi ság állította a nemzetiségnek." „Hibás az a vélekedés, hogy míg közönség nincs, nem lesz jó előadás sem, s míg nem lesz jó előadás, addig közönség sem leszen. Hiszen a közönség már egyszer megmutatta, hogy pártolja a színházat." A baj az, hogy azóta „vállat vonva nézzük a nép-színház vajúdását, nem gondolva meg, hogy nem magánmulatóhelyről, hanem közművelődési, hazai, nemzeti jelentőségű intézetről van szó". „Ennek tartom és kívánom tartani a Népszínházat." Vallja, hogy örömmel vállalta a bizottmány elnökségének tisztét, de ügybarátokat kell keresni. „Hol hódítsunk a szellem, a hazafiság, a műveltség terén, ha nem hazánk fővárosában ? Ha semmi egyebet nem érne el a Népszínház, mint hogy közvetlen környékét megmagyarosítaná, miként a Nemzeti Színház egy egész város-résszel tevé; nem lenne-e már ez egy okból fontos nemzeti intézet?" Széchenyi Ödön ezek után bérletrendszert javasol, s ígéretet tesz: "Úgy intézkedem, hogy mind a szerződésekre, mind a műsorozat megállapítására a bizottmány befolyást gyakoroljon, új művek szerzésére és azok színre hozatalára gondja legyen, tehetséges vendégművészek fölléptetéséről gondoskodjék."

Széchenyi Ödön nem mulasztja el, hogy fontos elvi kérdéseket is tisztázzon. „A Népszínház sem vetélytársa, sem megrontója a Nemzeti Színháznak, mint sokan állítják, vagy legalább állítani szeretik. A Népszínház legközelebbi célja az, hogy a Nemzeti Színháztól függetlenül külön közönséget teremtsen magának." S itt megtudunk valamit. A Nemzeti Színháznak deficitjei voltak. Széchenyi hangsúlyozza, hogy hamarabb, „mikor még a népszínháznak híre sem volt". A két színház konkurrenciája mégis eleven kérdés lehetett: „Meg vagyok győződve - írja Széchenyi -, hogy az anyaintézet művészei mint vendégek időnként emelni fogják a budai előadások értékét, és a kisegítő díszletek vagy ruhadarabok megszerzéséért nem a német szín-házhoz lesz a budai folyamodni kénytelen." Még felajánlja azt is, ami egyébként világos perspektíva volt, hogy a Népszínház drámai tanintézete is lehet a Nemzetinek, ahonnan új tehetségekkel pótolhatja saját társulatát.

A színház pártfogó-vezetői közül az Évkönyvben Áldássy Antalról azt tudjuk meg, hogy Budán született 1833-ban, a pesti egyetemen volt jogász, majd ügyvéd, a szabadságharc alatt a honvédelmi minisztérium gyakornoka, bíró, majd 1861-ben Buda város választott főkapitánya. Ő harcolta ki, hogy Buda város tanácsa át-engedte Molnárnak a színház épületét. Lippert Józsefről az áll itt, hogy 1824-ben Nagyváradon

született, pesti jogász volt, majd ügyvéd, a szabadságharc alatt a magyar ügyet szolgálta. Lippert szervezte és adminisztrálta az egész színházi gyűjtést, és a színházépítésnél vagyonával állt jót.

Molnár Györgyről, akit Kempelen Győző úgy illet, hogy övé volt az eszme és „az eszme első kimondásának érdeme", itt igen keveset hallunk, annál többet feleségéről, Hetényi Lauráról, akit egyébként Schöpflin Lexikona Antóniának nevez, maga is színigazgató leánya, akinek „szép hangja tűnt elő erős trilláival". Staud Géza Magyar Színészeti Bibliográfiájából azonban értesülünk Molnár György széles körű szín-házi, szakirodalmi működéséről. Könyvet írt III. Napóleon színházi szabadalom-törvényéről, a külföldi színházakról, „A népszínházi eszméről", külön Budai Népszínházi ügyek címen is, Színpad és titkai c. könyvét kétszer adták ki, írt több Shakespeare-tanulmányt, s még ilyen címen is értekezett: „Javaslat a színházégések és ebből származó szerencsétlenségek akadályozására." Molnár Balatonfüredről jött Budára, ahonnan felhozta ottani színházának fali jelmondatát is: „A hazafiság a nemzetiségnek." Már ottani működése szerint is ismert volt Pesten és Budán.

Ne hallgassuk el, hogy amilyen nehezen indult a színjátszás a fővárosban, olyan virágzó már a harmincas évek óta vidéken. Bayer József A nemzeti játékszín történetében (1887, Buda-pest) még könnyebben összegyűjthette legalább a legfontosabb adatokat. Elámulunk, hogy már a harmincas évektől kezdve Miskolcon, Székesfehérvárott, Kassán, Kolozsvárt, Nagyváradon, Debrecenben, Komáromban, Kőszegen, Szabadkán, Abrudbányán, Szombathelyen jelentős színházak voltak abban az időben. Bayer szerint egyébként a magyar színjátszás vidékre szorultsága volt a fejlődés egyik kerékkötője: „Nálunk sok apró kis folyóvá törpült a színészet, mely nem tudott aztán sehol egy főmederben egyesülni. Természetellenes fejlődés, mely a teljes kifejlődés akadályának tekinthető." „Hazánk politikai helyzete, nemzeti szétdaraboltsága, a valódi irodalmi életet elősegítő központ hiánya mind együtt és különvéve a magyar játékszín kifejlődésére káros hatásúak voltak." „A sok tényező együttműködését megkívánó ügy (mint a színház) kifejlesztésére nem lehet alkalmas a széttagoltság."

Molnár György egyik érdeme éppen az, hogy annyira igyekezett Budára, és olyannyira bízott a küldetésében. De igaza van Bayernek, aki mindenféle törekvés fölött szemlét tartva végül is így summáz: „Hogy a játékszín érdeke nemzeti érdek, ezen eszmének a nemzeti tudatba átvitele tisztán az irodalom érdeme."

Molnár Budán kétszer bukott meg, 1864-ben és 187o-ben. Azt írják erről a történészek, hogy költekezése és szeszélyes, tapintatlan modora miatt. De ugyancsak őróla írják, hogy első rendezőnk, aki az együttes játék jelentőségét felismerte, s bár a látványosságnak túlságosan áldozott, ő honosította meg az operettet (Offenbach), lendítette fel a népszínművet, színházában született meg az első magyar operett, Allega Géza, a színház karnagyának műve, *A szerelmes kántor* (1862). Egész működése megerősítette a népszínház-eszmét, színházában olyan színészek játszottak, mint Blaha Lujza, Jászai Mari, Szentgyörgyi István, Náday Ferenc, Vízváry Gyula, Kassai Vidor, Solymosi Elek.

A Budai Népszínház művészei szinte hihetetlen teljesítményt nyújtottak: 1861-ben egy év alatt ötvenhárom darabot játszottak, s mégis vagy talán éppen a darabok némi előkészítetlensége miatt csappant a közönségük. Már az első évben huszonháromezer forinttal volt kevesebb a színház bevétele, mint kiadása. A Népszínház 1864-ben becsukott, de Molnár nem csüggedt el, és 1867-ben újra megnyitotta a kapuját. Nyáron bevonul a Horváth-kerti német arénába, annak hátul kinyittatja kapuját, és természetes parkban, szökőkúttal és egyéb látványosságokkal játssza *Bem apót*, a közkívánatra hazafias darabot, amelynek nyitánya mozsárágyúk dörgése volt a kertből, ahonnan Bem apó (Várhidi) szürke lovon vonult a színpadra hatvanöt huszár és ulánus lovaskatonával. A színpadon négy lóval húzatta az ágyúkat, a kerti csetepatékban háromszáz gyalogos honvéd vett részt, hidászok a közönség szeme láttára vertek hidat a színpad előtt, és háttérben a Gellérthegyen mozsárágyúk lőtték tűzgolyóikat a budai égre. Volt ebben magyar nóta és lengyelül énekelt lengyel himnusz is. Rossz darab volt, de a rendezés mindent megért.

Az újabb bukást mégsem tudta megakadályozni. 1870. március 1-től visszalépett az igazgatóságtól. A Budai Népszínház épületét Buda városa ekkor már eladta az Északkeleti Vasúttársaságnak, és már szeptemberben megkezdték Mátyás király volt istállójának, az első budai magyar színháznak a bontását. Először csákánynyal. Majd mikor ez nehezen ment, dinamittal. A történetíró azt írja : „Egy perc alatt porfelhővé változott a színház ..." Az esemény szimbolikus, Molnár sem rendezhette volna látványosabban.